

شرح حال و آرای فلسفی ملاصدرا

ویرایش دوم

استاد محمد جلال‌الدین آشتیانی

بیت‌الکتاب
۱۳۹۴

موضوع:

فلسفه اسلامی: ۲۳ (فلسفه و عرفان: ۴۵)

گروه مخاطب:

- تخصصی (پژوهشگران و اساتید حوزه و دانشگاه)

شماره انتشار کتاب چاپ اول: ۵۴۱

مسلسل انتشار (چاپ اول و دوم چاپ): ۶۴۱۳

کتاب‌های استاد آشتیانی / ۶

آشتیانی، سیدجلال‌الدین، ۱۳۰۶ - ۱۳۸۳.
شرح حال و آرای فلسفی ملاصدرا/ سیدجلال‌الدین آشتیانی. - [ویراست] قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۷۸.
[۲۹۲] ص. - مؤسسه بوستان کتاب: ۵۴۱. کتاب‌های استاد آشتیانی: ۶ (فلسفه و عرفان) فلسفه اسلامی: ۲۳

ISBN 978-964-548-414-7

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

ص. ع. به انگلیسی: Master Sayyid Jalaloddin Ashtiyani. Mullah Sadra's Philosophical Ideas and a Biography of Him

کتاب‌نامه به صورت زیرنویس.

چاپ ششم: ۱۳۹۴.

۱. صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ ق. - نقد و تفسیر. ۲. فلسفه اسلامی. الف. دفتر تبلیغات اسلامی

حوزه علمیه قم. مؤسسه بوستان کتاب. ب. عنوان.

۱۸۹ / ۱۵۹

B

آ س / ۴۸۲ ص

۱۳۹۴

شرح حال آرای فلسفی ملاصدرا

- نویسنده: استاد سید جلال‌الدین آشتیانی
- ناشر: مؤسسه بوستان کتاب
- (مرکز چاپ و نشر دفتر تبیین اسلامی حوزه علمیه قم)
- چاپ و صحافی: چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
- نوبت چاپ: نهم / شماره ۱۳۹۴ / شماره ۱۰۰۰ • بها: ۱۶۰۰۰ تومان

تمامی حقوق © محفوظ است

printed in the Islamic Republic of Iran

- دفتر مرکزی: قم، خ شهدا (صفائیه)، ص پ ۹۱۷ / ۳۷۱۸۵، تلفن: ۰۲۱-۳۷۱۸۵۰۷-۷، فاکس: ۰۲۱-۳۷۷۴۲۱۰۵، تلفن پخش: ۳۷۷۴۳۴۲۶
- فروشگاه مرکزی: قم، چهارراه شهدا (عرضه ۱۲۰۰۰ عنوان کتاب با همکاری ۱۱۱ فروشگاه)
- فروشگاه شماره ۲: تهران، میدان فلسطین، خ طوس، کوچه تبریز، پلاک ۳۰، تلفن: ۸۹۰۰۹۲۲
- فروشگاه شماره ۳: مشهد، چهارراه خسروی، مجتمع پاس، جنب دفتر تبلیغات اسلامی، جاده برسان، رضوی، تلفن: ۲۲۳۳۶۷۲
- فروشگاه شماره ۴: اصفهان، چهار راه کرمانی، جنب دفتر تبلیغات اسلامی شعبه اصفهان، تلفن: ۳۲۰۰۳۷
- فروشگاه شماره ۵: اصفهان، میدان انقلاب، جنب سینما ساحل، تلفن: ۳۲۲۲۱۷۱۲
- فروشگاه شماره ۶ (رنگین کمان، فروشگاه کودک و نوجوان): قم، چهارراه شهدا، نبش خیابان ارم، تلفن: ۳۷۰۳۳۱۷
- فروشگاه شماره ۷: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۳۷۸۴۲۵۹۰-۹۲

اطلاع از تازه های نشر از طریق پیام کوتاه (SMS)، یا ارسال شماره همراه خود به ۰۲۱۵۵۰۰۲۰۰۰ و یا ارسال درخواست به:

پست الکترونیک مؤسسه: E-mail:info@bustaneketab.com

جدیدترین آثار مؤسسه و آشنایی بیشتر با آن در وب سایت: <http://www.bustaneketab.com>

با قدردانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

- اعضای شورای بررسی آثار • دبیر شورای کتاب: جواد آهنگر • سرویزار: ابوالفضل طریقه‌دار • چکیده عربی: سهیله خانگی • چکیده انگلیسی: مریم خانگی
- فیبا: مصطفی محفوظی • صفحه‌آرا: احمد مؤتمنی • کارشناس نمونه‌خوانی: محمدجواد مصطفوی • کارشناس طراحی و گرافیک: مسعود نجابتی • طراح جلد: امیرعباس رجیبی • اداره آماده‌سازی: حمید رضا تیموری • اداره چاپخانه: مجید مهدوی و سایر همکاران لیتوگرافی، چاپ و صحافی • قائم‌مقام مؤسسه و مدیر تولید: عبدالهادی اشرفی.

رئیس مؤسسه
اسماعیل اسماعیلی

فهرست اجمالی

۹	یادداشت ناشر
۱۳	مقدمه
۲۱	شرح حل صدر المتألهین
۳۱	اصالت وجود و اعتباریت ماهیت
۳۳	اصالت وجود
۳۵	توضیح و تحقیق
۳۶	تحقیق
۳۹	فرق بین نظر حکمای مشاء و صدرالمحققین
۴۲	دلیل بر تشکیک خاصی
۴۳	بیان سنخیت بین علت و معلول
۴۵	فرق بین قول متألهین از حکما و محققان از عرفا
۴۷	شارقة ربوبیه
۵۳	حرکت در جوهر
۵۴	حرکت و سکون
۵۴	بیان حرکت در موجودات مادی
۵۶	بیان حرکت جوهریه
۵۹	تنبیه

۶۰	تکمله
۶۱	برهان دوم بر حرکت جوهریه
۶۳	تذکره و تنبیه
۶۴	تکمله
۶۷	تنبیه و توضیح
۶۸	اعضال و حل
۷۳	برهان سوم
۷۴	برهان چهارم
۷۶	برهان پنجم
۷۷	برهان ششم
۷۹	تنبیه
۸۰	نقل و تحقیق
۸۲	بحث و تحقیق
۸۵	تکمله
۹۱	معاد جسمانی و تجرد خیال
۹۷	بحث و تحقیق
۹۹	اثبات تجرد خیال
۱۰۴	برهان دیگر
۱۰۵	برهان آخر
۱۰۶	نقل و اشکال
۱۰۹	نظر ملاصدرا در معاد جسمانی
۱۱۵	تکمله
۱۱۷	بحث و تحقیق
۱۱۹	نقل و اشکال، بحث و تحقیق
۱۲۱	نقل و تزییف

۱۲۴	نقل و تحقیق
۱۲۷	تلخیص عرشى
۱۲۹	اتحاد عاقل و معقول و تحقیق در حقیقت علم
۱۳۰	بحث و تحصیل
۱۳۲	تحقیق عرشى
۱۳۳	نقل و تحقیق
۱۳۵	فرق بین علم حسوى و حصولى
۱۳۶	بحث و تحقیق
۱۶۰	تلخیص
۱۶۱	نقل و تحقیق
۱۶۴	تحقیق عرشى
۱۶۵	بحث و تحقیق
۱۷۱	اتحاد نفس با عقل فعال و کیفیت ادراک کلیه
۱۷۵	تحقیق عرشى
۱۸۰	توضیح و تحقیق
۱۸۵	علم حق تعالى
۱۹۴	علم حق تعالى بنابر قاعده اشراق
۱۹۷	نقل و تحقیق
۲۰۱	نقل و تحقیق
۲۰۲	نقل و اشکال
۲۰۵	علم حق به اشیا قبل از ایجاد
۲۱۱	بیان قاعده بسیطة الحقیقة کل الاشياء
۲۱۶	تحقیق و تمییم
۲۲۱	مثل افلاطونى و ارباب انواع
۲۲۳	نقل و اشکال

۲۲۶	.....	بحث و تحقیق
۲۲۹	.....	نقل و تحقیق
۲۳۶	.....	نقل و تحقیق
۲۴۰	.....	بحث و تحقیق
۲۴۲	.....	نقل و تسمیم
۲۴۳	.....	خاتمه
۲۴۳	.....	موارد اشتهالات آخوند ملاصدرا بر شیخ و اتباع او
۲۵۱	.....	فهرست نگارنده‌های آخوند ملاصدراى شیرازی
۲۶۹	.....	نامه صدرال‌تألهیه به سردار ادب
فهرست‌ها		
۲۷۵	.....	۱. اعلام
۲۸۱	.....	۲. کتب
۲۸۴	.....	۳. اصطلاحات و تعبیرات فلسفی

www.ketab.ir

مقدمه

شکی نیست که کشور عزیز ما گذشته پرافتخاری دارد و دانشمندان بزرگی از این سرزمین با عظمت بر آنستند که شخصیت جهانی دارند و دانشمندان بزرگ جهان - که در مقابل هیچ چیز جز علم و فایده نیستند - سر تعظیم فرود نمی آورند - نسبت به آنها نهایت احترام را قائلند و هر چه روزگار بر آنها بگذرد، نام آنها بزرگتر و بر عظمت آنها افزوده تر خواهد شد.

یکی از بزرگترین فلاسفه اسلام نابغه و فیلسوف عظیم الشان شرق، صدرالمتألهین معروف به ملاصدرای شیرازی (۱۰۶۰ - ۱۱۱۷) است که در علوم الهی و فلسفه ماوراءالطبیعه مقام بلندی را داراست و آرا و نظریه های فلسفی او مورد توجه محققان است.

عقاید و آرای صدرالمتألهین بعد از خودش به دست شاگردان او منتشر شد و مصنفات این مرد بزرگ، بیش از سیصد سال است که در مدارس و دوره های علمی اسلامی تدریس می شود و بر همه کتب مدونه در فن الهیات ترجیح دارد. حافظ و ناشر افکار و آرای فلسفی ملاصدرای بعد از شاگردان بلاواسطه او، اساتیدی بودند که در اصفهان به تدریس فلسفه اشتغال داشته اند و در عالم علم مقام بزرگی دارند. مشهورترین آن اساتید عبارتند از: استاد محقق مولی محمد صادقی اردستانی و آخوند ملا اسماعیل خواجویی و آقامحمد بیدآبادی و آخوند ملاعلی نوری (المولی علی بن جمشید نوری) و ملا اسماعیل اصفهانی معروف به واحدالعین و حاج ملا

محمدجعفر لنگرودی و ملامصطفی قمشهای و آقامیرزا سید رضی مازندرانی و بعضی دیگر از اعلام. در اواخر دوره مرحوم ملا اسماعیل اصفهانی، تهران به واسطه مسافرت آخوند ملاعبدالله زנוزی و آقا علی مدرس و آقامیرزا ابوالحسن جلوه و عارف و محقق آقا محمد رضا قمشهای و چند نفر دیگر، مرکز تدریس علوم عقلی شد و در این اواخر گرمترین حوزه‌های تدریس فلسفه و عرفان در آنجا تشکیل می‌شده است. تا این عصر ناشر افکار و عقاید فلسفی صدرالمتألهین طلاب علوم دینی بوده و هستند که در حوزه‌های پرفیض قم و نجف و اصفهان و مشهد و سایر بلاد ایران، با شوق و علاقه مفرطی به تحصیل علوم اشتغال داشته و دارند. در حوزه‌های علمی من خودم جمعی را فراغ دادم که از تحصیل غیر از کسب معارف و علم غرضی دیگر ندارند و علم را برای علم فرامی‌گیرند و برای آن مطلوبیت ذاتی قائلند. این افراد اگر با روش منظمی درس بخوانند، مطالعه نمایند و معلومات خود را با اسلوب جدید و شرایط روز توأم نمایند، اطلاعات آنها استفاده‌های شایانی خواهد شد و مراکز بزرگی برای نشر حقایق اسلام در جهان مروج می‌توان از آنان تشکیل داد.

تاکنون در غرب کتابی که حاوی افکار صدرالمتألهین باشد، منتشر نشده است. در دانشگاه‌های بزرگ اروپا آرا و عقاید فارابی و ابن سینا و ابن رشد مطرح است و ذکری از عقاید فلسفی شیخ الاشراق و صدرالمتألهین نمی‌شود. محقق طوسی را به عنوان یک نفر فیلسوف ریاضی دان می‌شناسند؛ به واسطه عوامل و پیش آمدهای زیادی که یکی از آن عوامل، بی‌همتای دانشمندان ایرانی است، افکار آخوند ملاصدرا فقط در حوزه‌های علمی ایران مورد بحث و دقت است.

خوشبختانه در این اواخر زمزمه‌هایی از دوستان علم و معرفت برای ترویج افکار بزرگان بلند شده است و مردان با‌همتی برای نشر فلسفه صدرالمتألهین قدم برداشته‌اند.

این که در دانشگاه‌های علمی جهان غرب، اسمی از ملاصدرا برده نمی‌شود، علتش آن است که کتابی از او به زبانهای اروپایی در دسترس آنها نیست. اگر هم اسمی ای ملاصدرا در کتب غربیها برده می‌شود، منشأ آن شهرت زیاد او در ایران است.

دانشمندان مغرب زمین روی آرای فلسفی او مطالعه و دقت نموده‌اند، لذا علمای غرب خیال کرده‌اند عقاید فلسفی و رشد آن در اسلام منحصر به حکمت و فلسفهٔ اتباع مشاء است و هیچ مقایسه‌ای بین افکار شیخ و اتباع او و ملاصدرا نشده است. توماس هربرت^۱ که در زمان صفویه (۱۶۲۷ م / ۱۰۳۷ ق) به قصد سیاحت به ایران آمده است، از مدرسهٔ الله‌وردی خان شیراز اسم برده و می‌گوید: «در این مدرسه انواع علوم از نجوم، ریاضیات، فلسفه و کیمیا تدریس می‌شود».

گویینو^۲ و هرزان قاجار به ایران مسافرت کرده و دربارهٔ ایران کتب متعددی تألیف نموده است؛ این شخص به شهرت ملاصدرا واقف بوده و چون مردی دانشمند و صاحب علاقه به علوم عقلی و حکمت نظری بوده است، از ملاصدرا و پیروان مکتب او اسم می‌برد. دربارهٔ ملاصدرا - با آن که اشتباهات زیادی کرده، از جمله آن که اسفار را سفرنامه می‌داند - چنین نوشته است:

در واقع ملاصدرا یک مخترع مباح نیست، بلکه فقط احیا کنندهٔ حکمت معظم شرقی و نوع او در این است که توانست آن را به صورتی ملمس نماید که قبول و مقبول زمانی که در آن می‌زیست قرار گیرد، مزیت واقعی غیرقابل انکار ملاصدرا همان است که بالا ذکر شد و آن این است که برای زمانی که زندگی می‌کرد، فلسفهٔ قدیمی را احیا نمود و آن را حیات بخشید، در حالی که تا آن زمان امکان آن را از وضعی که ابن سینا بدان داده بود، خارج نمود و آن را به نحوی منتشر ساخت که نه فقط در تمام مدارس ایران اشاعه یافت و حکمت را ثمربخش نمود بلکه جزیی را عقب نشانند و آن را مجبور نمود که خواه و ناخواه جایی به فلسفه در کنار خود بدهد، بلکه با نظر به منفعت اسلاف که نسلهای فعلی جزئی از آن هستند، خرابیهای فلسفه را، که حملهٔ مغول باعث شده بود، تعمیر نمود و مخصوصاً وسائل را فراهم آورد تا بدین

1. Thomas Herbert.

۲. رجوع شود به یادنامه ملاصدرا از انتشارات دانشکدهٔ معقول و منقول تهران، مقاله جناب آقای دکتر نصر، ص ۵۶، ۵۷، ۵۸.

۳. رجوع شود به یادنامه ملاصدرا.

نتایج بزرگ برسد. بعد از ملاصدرا آثار علم دیگر از بین نرفته و محو نگردید، بلکه همیشه در اعیان مشهور ماند و علی‌رغم اوضاع بسیار نامساعد، شعله این مشعل به جلوه‌گری خود ادامه داد. اگرچه در معرض باد در نوسان بود، هیچ‌گاه خاموش نشد، هیچ امری عادلانه‌تر از این نیست که تجلیل و قدردانی و سپاسگزاری فراوان از آن روح بزرگی که توانست بدین وجه احسن، نور حکمت را برافروزد بنماییم.

حق آن است که صدرالمতألهین در کثیری از مبانی فلسفی مؤسس است؛ تحقیقاتی که در مباحث حرکت جوهریه و حدوث جسمانی نفس و وحدت حقیقت وجود و بسیاری دیگر از مباحث امور عامه و الهیات نموده است، به کلی سرنوشت مباحث فلسفی را عوض کرده است. صدق این کلام از مقایسه کامل بین کتب صدرالمتألهین و کتب شیخ الرئیس و شیخ الاشراق ظاهر می‌شود، این دانشمندان - گوینو و امثال او - چون به رؤوس مطالب فلسفی، حتمی فهرست‌وار، نگاه کرده‌اند و اهل تحقیق و تدقیق در مسائل حکمت الهی بوده‌اند، رأی آنها در این قسمت متبع نیست.

علامه اقبال پاکستانی رساله‌ای به نام تسعة حکمت در ایران در زمانی که در دانشگاه‌های کمبریج و مونیخ مشغول گذراندن دکترای خود بوده، نوشته و در این رساله درباره صدرالمتألهین چنین اظهار نظر کرده است:

فلسفه ملاصدرا منبع و منشأ عقاید جماعتی بایسته است و ریشه حکمت این فرقه عجیبه را باید در افکار شیخیه تجسس کرد، زیرا که شیخ احمد احسانی بانی آن مذهب، با شوق و دلباختگی هر چه تمامتر فلسفه ملاصدرا را تحصیل می‌نمود و بر کتب او شرحهایی نگاشته است.^۱

۱. گویا مرحوم اقبال در آن وقت در مراحل اولیه تحقیق بوده است، مأخذی که در دست داشته است از نویسندگان غربی بوده و چنانکه می‌دانیم «برون» هم سعی کرده اندیشه‌های باب را از آرای ملاصدرا منشعب بدانند. این معنا خالی از جنبه‌های سیاسی نیست، وی در نظر داشته است که به خرافات این مسلک سیاسی، جنبه عقلانی یا اقلأ شیه عقلانی بدهد.

برون در جلد چهارم تاریخ ادبیات فصل مخصوصی را برای ادبیات باییه باز کرده و حال آن که همه می‌دانند به جز چند بیت شعر، آن هم منسوب به بعضی از شعرای زمان قبل از ظهور باب، افراد این فرقه چیز دیگر

اقبال گمان کرده است که جماعت بابیه صاحب مکتبی در فلسفه می باشند، در حالی که هر کس کوچکترین اطلاعی از علم داشته باشد، این معنا را تصدیق خواهد کرد که بابیه اصولاً دارای مکتب علمی نیستند. عقاید آنها یک مشت خرافات است که سیاست های شوم و پلید خارجی برای برهم زدن وحدت مسلمین از آن خرافات ترویج کرده اند و هنوز هم از آن طرفداری می کنند. همچنین جماعت شیخیه هم دارای مسلک فلسفی و مکتب علمی نیستند. شیخیه از لحاظ معتقدات مذهبی شیعه اثناعشری محسوب می شوند، انصافاً مسلک بابیه از مسلک شیخیه منسوب نشده است. علاوه بر این ها شیخ احمد احسائی در هیچ مکتبی، فلسفه و مبانی علمی ملاصدرا را تحصیل نکرده است، بلکه احسائی از منکران فلسفه است و صاحبان عقاید فلسفی را ستم تکبیر کرده است؛ اخباری مسلک و صاحب مذاق خاصی است، همه کتب شیخ احمد رد بر عقاید فلاسفه است و با جرأت تمام می توان ادعا نمود که شیخ احسائی هیچ اطلاعی از مبانی ملاصدرا نداشته است، در هر موردی که وارد فلسفه شده اشتباه کرده است.^۱

هر تن^۲ دانشمند معروف آلمانی کتب زیادی در عقاید حکما و فلاسفه اسلام نوشته است و به تجزیه و تحلیل عقاید دانشمندان اسلامی پرداخته^۳ است. سدرالمتألهین را شارح کلمات حکمای اشراق دانسته است. این دانشمند هم اطلاع کافی از فلسفه ملاصدرا نداشته است، چون اطلاع کافی به مبانی ملاصدرا بدون دیدن استاد ماهر در فلسفه حاصل نخواهد شد. علاوه بر این، احاطه به کلمات این مرد بزرگ، ممارست زیاد و طول زمان لازم دارد. مطالعه سطحی موجب داوریهای بی جا و بی مورد خواهد شد، چون هر فیلسوفی از کتب فلاسفه قبل از خود

→

در دست ندارند. برون اسفار را جمع سفر و این کتاب را سفرنامه ملاصدرا دانسته و در فلسفه هیچ وارد نبوده است. از چنین شخصی بیش از این توقع نمی رود.

۱. آثاری که از مرحوم اقبال تاکنون به دست ما رسیده است و در مبانی فلسفی و عرفانی سخن گفته، نشانه تسلط او بر کلمات عرفا و حکما در کلامش پیدا نیست، بلکه خلاف اصطلاح در کلماتش زیاد به چشم می خورد.

2. M. Horten.

۳. رجوع شود به یادنامه ملاصدرا.

قهرآ استفاده خواهد کرد، مؤسس به این معنا که همه مبانی فلسفی او با عقاید فلاسفه قبل از خودش مابین باشد، اصلاً در عالم وجود ندارد. ملاصدرا مبانی زیادی از فلسفه را تحقیق کرده است که در کتب شیخ الاشراق نیست، به یک معنا نه متمایل به فلسفه اشراق و نه متمایل به فلسفه مشاء است.

برخی دیگر از دانشمندان غربی مثل برون^۱ و بروکلیمان^۲ که اهل حکمت و فلسفه نبوده اند، در نوشته های خود از آخوند اسم برده اند و در اظهار نظر راجع به عقاید علمی او اشتباهات زیادی کرده اند.

در این دانشمندان غرب، پروفیسور هنری کربن رئیس انستیتوی فرانسه و ایران در تهران و استاد فلسفه دانشگاه سانس در فرانسه، از همه بیشتر در نشر افکار ملاصدرا کوشش کرده است. پروفیسور کربن در فلسفه اسلامی اطلاعات کافی دارد و فقط از جنبه تاریخ به فلسفه نپرداخته است و به حکمت و فاعله الهی علاقه خاصی دارد؛ ایامی را که در ایران می گذراند، همیشه با کسانی که در فلسفه اطلاع دارند، در تماس است.

بیشتر تألیفات پروفیسور کربن در فلسفه اشراق است، بعضی از کتب شیخ الاشراق را چاپ و منتشر کرده است. اخیراً کتاب مشاعر آخوند ملاصدرا را که کتاب بسیار نفیسی است، به زبان فرانسه ترجمه کرده است. این ترجمه با متن عربی و ترجمه فارسی به زودی منتشر خواهد شد.

رساله حاضر را نگارنده به منظور تجلیل از مقام علمی آخوند ملاصدرا و به مناسبت چهارصدمین سال تولد آن فیلسوف عظیم، در مدت خیلی کوتاه تألیف کرده و آن را با عقاید خاص صدر المتألهین را به طور اختصار بیان کرده و بیشتر در بیان آرای فلسفی خاص او، کلمات شیخ الرئیس را نیز ذکر کرده تا مقایسه ای هم بین تحقیقات آخوند و عقاید فلسفی دیگران شده باشد.

1. E. Brown.

2. Broekelman.

برای مقایسه بین کلمات صدرالمতألهین و فلاسفه قبل از او بیشتر به ذکر تحقیقات شیخ الرئیس پرداختم، چون همه فلاسفه اسلام غیر از شیخ الاشراق و اتباع او تابع مکتب ابن سینا می باشند.

این که در موارد زیاد به رد کلمات شیخ پرداخته ام، نظرم اهانت به مقام شامخ شیخ فلاسفه اسلام (قده) نیست. ابن سینا بزرگترین مقام را در بین فلاسفه اسلام داراست؛ باید نسبت به کلیه افاضل و دانشمندان خصوصاً شیخ، نهایت تعظیم و تکریم را قائل شد. ولی از بیان حق و واقع نباید انسان ترددایی کند. انصافاً صدرالمتألهین در احیای کلمات حکمای بزرگ و همچنین در تأسیس و تحقیق قواعد فلسفه، نقش مهمی را بازی کرده است. امیدوارم که در اثر همت دانشمندان ایران، ملاصدرا به عیاش و افاضل جهان معرفی شود و افکار و عقاید فلسفی او مورد توجه واقع گردد.

نظر به این که تألیف این رساله با سرعت صورت گرفت و مطالب را با عجله تهیه و به همان قلم اول اکتفا کرده و برای چاپ به مصبسی دادم و فرصت مراجعه بعدی را نداشتم، شاید دچار اشتباهاتی شده باشم، خصوصاً آن که کاری به این مشکلی را با وقت بسیار کم و فقدان وسائل در اسرع اوقات انجام داده ام، لذا از خوانندگان محترم استدعا دارم که بر بنده منت گذاشته، موارد اشتباهم را تذکر دهند.

این معنا در نزد اهل فن واضح است که درک مباحث فلسفی، آنهم مباحث مشکل و پیچیده و دقیق، احاطه تام به کلمات اهل فن و دقت کامل در مبانی دقیق لازم دارد؛ تحقیق در معضلات و بیان مشکلات مبانی فلسفی و علوم الهی کار هر کسی نیست، خصوصاً عقاید و آرای خاصه صدرالمتألهین از مشکلترین مسائل فلسفی است. اصولاً فهم مبانی ملاصدرا قریحه و ذوق خاصی می خواهد، لذا کم کسی را می توان پیدا کرد که بتواند کتب او را به طور کامل تدریس کند و به افکار او پی ببرد. در بسیاری از موارد مطالب بسیار دقیق و عمیق را به طور رمز و اشاره ادا کرده و می گذرد که غیرمتدرّب در فن هیچ متوجه آن دقایق نمی شود.

آرای خاصه صدرالمتألهین را بنده در این رساله جمع کرده و سعی کرده ام که مطالب را توضیح داده و به نقل عبارات و ترجمه کلمات او اکتفا نکرده و مبانی حکمی و فلسفی او را

به نحوی تقریر کرده ام که ایرادهای متأخران، که بیشتر ناشی از عدم تسلط آنها به کلمات آخوند ملاصدرا است، در ضمن تقریر مطلب دفع شود و جای شبهه باقی نماند. امیدوارم که فضلا و دانشمندان ایران عزیز ما در افکار و عقاید این مرد بزرگ کار کرده و وظیفه بزرگی را که افاضل و اعلام هر کشور نسبت به بزرگان و نوابغ خود دارند اداکنند. جای تأسف است که تاکنون افکار صدرالمতألّهین فقط در ایران مورد بحث قرار گرفته است و دانشمندان غرب در عقاید و آرای او وارد نیستند و فلسفه اسلامی را همان آرا و نظریات شیخ الرئیس می دانند و از ترقی شایانی که فلسفه ماوراءالطبیعه در ادوار مختلفه نموده است، غافل مانده اند.

جلال آشتیانی